

ביאורים

העיקר השלישי במניין העיקרים הוא שכר ועונש. רמז לעיקר זה מופיע בסיפור הבריאה בפרשת בראשית החל מפרק ד' ואילך, המתאר את סיפורם של קין והבל. סיפור זה מבטא את המשפט האלוהי הנוגע לא רק לכלל המין האנושי, אלא גם לפרטים. ישנם שני הבדלים בין ההשגחה המתוארת בחלק זה לבין זאת שזכרה קודם לכן, בחטאם של אדם וחווה. ראשית, עיקר המשמעות של חטא אדם וחווה הוא במובן הכלל אנושי ולא במובן האישי, ושנית, חטא אדם וחווה הוא לא חטא אנושי, אלא ביחס לציווי האלוהי. חטא קין לעומת זאת הוא קודם כל עברה פרטית. ומעבר לכך, זו עברה שנוגעת ליחסים בין בני האדם, ולא דבר האסור מכוח ציווי אלוהי. בחטא קין אנו פוגשים את ההשגחה ביחס לעברות שבין אדם לחברו - סכסוכים, מריבות, קטטות ושאר מעללי בני-אדם. כאן מתגלה שה' לא 'מתעניין' רק בממד המצוותי-תורני אלא גם בהיבט הפרטי האישי הנוגע לענייני כל איש ואיש מבני האדם. ה' בא חשבון עם שושלת קין על מעשיו של אב השושלת ואינו נושא פניו גם לא למעלתם של אנשי השושלת חרף גדולתם, כישרונם וחכמתם. התייחסות אישית זו מבטאת את מידת חסדו של ה' ורחמיו על ברואיו. לכן, שם ה' המופיע כאן הוא ה' "בלא השם אלוהים לצדו. שם זה מבטא את גדולת ה' וחסדיו בכך שהוא כביכול מתפנה מן העיסוק במערכות הכלליות - הן אלה הטבעיות המופיעות בשם אלוהים והן אלה המופיעות בהתגלות הנבואה ובתורה מן השמים בשילוב שם אלוהים לשם ה'. שם ה' כשלעצמו מבטא את שלמות הממד האלוהי בהתייחסו למסכנים ולעשוקים שאין מי שיושיע אותם. ממד זה חושף גם את אפשרות התשובה, שניתנת לקין, בהיותה תולדת מידת הרחמים. לכן, שם 'אלוהים' שהינו ביטוי למידת הדין הכללית, לא מופיע בחלק זה.

הרחבות

ענווה וגדולה

שְׁמִשְׁלֹמוֹת ה' וּמַעֲלָתוֹ הוּא לְהִשְׁגִּיחַ בְּשִׁפְלִים. בגמרא נאמר: "אמר רבי יוחנן: כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקדוש ברוך הוא אתה מוצא ענוותנותו" [מגילה לא.]. מסביר המהר"ל: "שבא לבאר שההפך ממה שחשבו ברוממות ה' יתברך כאשר נמצא כבודו בין העליונים" [גבורות ה' טז]. הפילוסופים סברו שה' אינו קשור לפרטי המציאות משום שאין זה לכבודו, אולם המהר"ל מסביר שהעיסוק בפרטים הוא דווקא שבחו של הקב"ה, שגדולתו אינה מצטמצמת רק לעליונים, אלא הוא משיג ודואג לכל הבריות בשלמות: "וזה אינו, כי רוממות ה' יתברך כאשר הוא מצורף אל השפלים, ולכך בכל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענוותנותו. וביאור עניין זה שכאשר מזכיר שה' יתברך הוא עליון וגדול מאוד על הכל, צריך אצל זה שהוא יתברך כמו שהוא גדול על הכל, כן יתברך כולל הכל שזהו לו שבחו מיוחד שהוא כולל הכל כמו שהוא גדול על הכל, ומה שהוא כולל הכל רצוני לומר שהכל אצלו גדול וקטן בשווה ואל הכל הוא פונה" [שם]. גדלות הבורא אינה נמדדת רק על פי ההבנה הפשוטה של האדם. הקב"ה בחר לברוא עולם ולהשפיע חיים ופרנסה להמון בריות ויצורים - קטנים וגדולים. כך בחר הקב"ה להתגלות אלינו ודרך התגלות זו אנו פוגשים את גדולתו האמתית. החוכמה האלוהית מתגלה בכל פרטי המציאות בין בהתבוננות האומרת "מה גדלו מעשיך ה'" ובין בזו המורה "מה קטנו מעשיך".

וּמִן "וְהָאָדָם יָדַע אֶת-חַוָּה אִשְׁתּוֹ" עד "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם" [בראשית ה, א] הוא ענין אחר, וְנִכְתָּב לְרִמּוֹז על העקר השלישי, שֶׁהוּא מְצִיאֹת הַשָּׂרָר-וְהַעֲנֵשׁ הַפְּרָטִי, וְהַשְּׁגָחָה בְּפְרָטִים הַמִּתְחַדְּשִׁים בְּעוֹלָם מְקַטְטוֹת וְדַבְרֵי-רִיבוּת בֵּין אָדָם לְחֵבְרוֹ, כְּמוֹ שֶׁקָּרָה לְקִין וְהָבֵל. וְזֶה מִיִּן אַחֵר מִן הָעֲנֵשׁ עַל הָעֲנֵשׁ הַנִּזְכָּר בְּפְרָשִׁיּוֹת הַקּוּדְמוֹת מְאֹדִים וְחַוָּה. כִּי שָׁם נִעְנֵשׁ אָדָם עַל עֲבֹרוֹ מִצְוֹת ה', לְרִמּוֹז עַל כָּלֵל הַמִּיּוֹן, כִּי עָקַר הָעֲנֵשׁ הוּא עַל עֲבֹרוֹ מִצְוֹת ה', וְלֹא נִכְתָּב מִצַּד-הָעֲנֵשׁ הַפְּרָטִי בְּעֲצֻמוֹ שֶׁקָּרָה לְאָדָם וְחַוָּה, וְלִזֶּה הָיוּ כָל הָעֲנֵשִׁים שֶׁנִּזְכְּרוּ בְּאָדָם וְחַוָּה כּוֹלְלִים כָּל הַמִּיּוֹן.

אָבֵל בְּפְרָשָׁה הַזֹּאת בָּאָר הַשְּׁגָחָה בְּעֵינֵי פְרָטִיִּים מְכַל אִישׁ וְאִישׁ, וְהוּא: אִיךָ הַשְּׁגִיחַ ה' בְּקִין לְהַעֲנִישׁוֹ עַל שֶׁלֹּא הֵיְתָה כּוֹנֵנֹתוֹ רְצוּיָה בְּעִשְׂיֵת הַקְּרָבָן, וְעַל הַחֲמִסִּים שֶׁעָשָׂה לְהָבֵל, לֹא מִצַּד-עֲבֹרוֹ מִצְוֹת ה' לְבַד. וְזֶה לְהוֹרוֹת שֶׁהַש"י מְשִׁיחַ בְּעוֹשֵׂי רַע לְהַעֲנִישׁם עַל מַחְשַׁבְתָּם הַרְעָה וְעַל הַחֲמִסִּים אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם; וְאֶף-עַל-פִּי שֶׁהוּא מְאָרִיךְ אַפּוֹ לָהֶם, כְּמוֹ שֶׁהָאֲרִיךְ לְקִין, לְסוּף הֵנָּה הוּא נִפְרָע מֵהֶם, כְּמוֹ שֶׁנִּפְרָע מִקִּין - בְּמִדָּה שֶׁמִּדָּד, מִדָּד לוֹ. כִּי כְּמוֹ שֶׁהֵרַג אֶת הַבֵּל וְגָרַם לְהַפְסִיק כָּל תּוֹלְדוֹתָיו, כֵּן נִהְרַג קִין וְנִמּוּחוֹ כָּל תּוֹלְדוֹתָיו בְּמַבּוּל וְלֹא נִשְׁתַּיֵּר מֵהֶם שְׂרִיד וּפְלִיט, אֶף-עַל-פִּי שֶׁהָיוּ בְּתוֹלְדוֹת קִין אֲנָשִׁים גְּדוֹלִים, חֲכָמִים וְנְבוֹנִים, שֶׁהִמְצִיאֻהוּ הַמְּלָאכֹת וְהַחֲכָמוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב: "לִטַּשׁ כָּל-חַרְשׁ נַחֲשֶׁת וּבְרָזָל" [שם ד, כב]; "אָבִי יֵשֵׁב אֶהָל וּמִקְנָה" [שם, כ]; "אָבִי כָל-תַּפְשׁ כְּנֹר וְעוֹגֵב" [שם, כא] - וְלֹא נִשָּׂא ה' פָּנָיו לָהֶם.

וְזֹאת הֵיְתָה כּוֹנֵנֹת כָּל הַחֲלֵק הַשְּׁלִישִׁי הַזֶּה, וְלִזֶּה נִכְתָּב בּוֹ שֵׁם "יְי" בְּלִבָּד, לְרִמּוֹז כִּי הַשְּׁגָחָה הַפְּרָטִית, אֲשֶׁר הִיא בְּכָל הַדְּבָרִים הַנְּעֻשִׂים בְּעוֹלָם לְתַת לְאִישׁ כְּדַרְכּוֹ וּכְפָרִי מַעֲלָלָיו, אֵינָה מִצַּד-מְצִיאֹת הַפּוֹעֵלִים הַמְהוּה לְדְבָרִים הַטְּבַעִיִּים, וְלֹא מִצַּד-"תּוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם", אָבֵלִים מִצַּד שֶׁמְשַׁלְמוֹת ה' וּמַעֲלָתוֹ הוּא לְהִשְׁגִּיחַ בְּשִׁפְלִים וּבְנַעֲדָרֵי-הִיכָלֹת, לְהוֹשִׁיעַם מִיַּד שׁוֹסֵיָהֶם. אָמֵר הַנְּבִיא [ישעיהו נז, טו] רִמּוֹז לָזֶה: "מְרוֹם וְקָדוֹשׁ אֲשַׁכֵּן וְאֶת-דִּבְכָא וּשְׁפַל-רוּחַ" - כְּלוֹמֵר: שֶׁמִּצַּד-מַעֲלָתוֹ וְרוֹמְמוֹתוֹ הוּא שִׁישְׁגִיחַ בְּשִׁפְלִים, לְהַרְאוֹת עֵצָם וּכְלָתוֹ לְהַחֲיוֹת לֵב נְדָכָאִים.

וּבָאָר בְּסִפּוֹר הַזֶּה, מְקִיָּן וְהָבֵל, שֶׁהִשְׁגָּחוּ הוּא בְּמִדַּת רַחֲמִים, לְפַתַּח לְרִשְׁעִים דְּרָכֵי הַתְּשׁוּבָה, כְּמוֹ שֶׁפָּתַח לְקִין, שֶׁאָמַר לוֹ: "הֲלֹא אִם תִּיטִיב שְׂאֵת" וגו' [בראשית ד, ז], וְאֵין זֶה מְמַדַּת הַדִּין. וְלִזֶּה לֹא נִזְכָּר בְּזֶה-הַסִּפּוֹר שֵׁם "אֱלֹהִים" כְּלָל.

השגחה במידת רחמים